

Скифское клинковое оружие бассейна Северского Донца

Беликов Юрий

ХНУ имени В. Н. Каразина

belickow@gmail.com

История скифов, их социальная структура и быт в очень большой степени были связаны с войной. Вооружение составляет существенную часть скифской археологической культуры. Наступательное вооружение и, прежде всего клинковое занимало определяющее место в культуре населения Северского Донца в скифское время, в особенности его военно-аристократической части.

Историографию данной проблематики можно поделить на 3 этапа. Первым можно назвать дореволюционный. Это начальный этап изучения вооружения и военного дела скифской эпохи, который характеризуется первыми публикациями отдельных образцов вооружения и на их основе попытками разработки некоторых вопросов. Выводы строились чаще всего на весьма ограниченном материале. С 20-х до 50-х годов XX века скифологи неоднократно касались вооружения и военного искусства в публикациях материалов раскопок и сводных работах по истории и археологии скифов. В них интересующие нас вопросы освещены полнее и глубже, чем в трудах дореволюционных исследователей. С 60-х годов XX составляется полная и подробная сводка всего известного на то время материала, разрабатывается его типологическая и хронологическая классификации, рассматривается вооружение и военное дело на фоне скифской истории.

В настоящем исследовании использованы археологические источники, информация о которых содержится в археологических отчетах и монографиях. В своем исследовании я применяю только научные методы, а именно историко-сравнительный и историко-типологический методы.

Новизна в изучении данной проблематики заключается в составлении подробного свода скифского клинкового оружия бассейна Северского Донца, известного на сегодняшний день. Данный каталог сопровождается иллюстративным материалом. Также важно его сопоставление с хорошо датированным оружием других территорий Восточной Европы, Кавказа, Средней Азии и других регионов позволяет наметить генезис и эволюцию типов оружия у населения рассматриваемого региона. В свою очередь, это очень важно не только для уточнения датировки археологических комплексов северскодонецкого варианта скифской культуры, но и для изучения процесса освоения этого региона в период архаики ираноязычными кочевниками носителями раннескифской культуры VII – VI вв. до н.э. На данный момент я составил подробный свод скифского клинкового оружия бассейна Северского Донца. Данный каталог находок поможет мне сопоставить скифское клинковое оружие бассейна Северского Донца с хорошо датированным оружием других регионов.

Використання методу музейної рентгенографії в дослідженні археологічних знахідок в ННДРЦУ

Єфіменко Любов

ННДРЦУ

libre09@rambler.ru

Метод музейної рентгенографії належить до методів неруйнівної діагностики. Неруйнівні методи дослідження відігравали і продовжують відігравати важливе значення в прогресі, який в останні десятиліття спостерігається практиці археологічних досліджень. Неруйнівні методи гарантують надійність, якість, достовірність. Дані методи набули такого величезного значення, що без них не можливо обійтись при атрибуції чи експертизі пам'яток історії, культури, археологічних артефактів та в реставраційно-консерваційній практиці при підборі методик реставрації художніх творів тощо.

Аналізу археологічних знахідок із металу, кераміки, кістки тощо заважає той факт, що історична знахідка може бути цінним експонатом, який не можна досліджувати руйнівними методами. При зовнішньому огляді через товщину продуктів корозії чи забруднення не завжди можна визначити стан збереженості артефакту. Із всіх неруйнівних методів частіше всього застосовують рентгенівські методи дослідження, до переваг яких відноситься висока надійність, універсальність та можливість отримання постійної реєстрації даних. Рентгенівські методи діагностики знаходять застосування у значній кількості випадків, а досліджуванні об'єкти коливаються не залежно від розміру (від кількох міліметрів до об'ємних предметів) та за матеріалами виготовлення, будь це дерево, кераміка, метал тощо. Рентгенівська дефектоскопія, основний метод дослідження наукового сектора рентген досліджень ННДРЦУ, впроваджена для вивчення техніко-технологічних характеристик, стану збереження, структури музейних пам'яток та археологічних знахідок. Метод базується на проникаючій здатності рентгенівського випромінювання, просвічувати матеріали різної товщини та щільності. Даний метод дозволяє виявляти структуру матеріалів: пори, тріщини, інородні включення.

Хід роботи складається з трьох основних етапів. Перший етап пов'язаний з підбором індивідуальних робочих режимів для кожної пам'ятки окремо. Даний етап носить експериментальний характер. Наступний етап – проведення рентгенографії, виготовлення рентгенівських знімків та цифрових копій. Третій етап включає порівняльний аналіз одержаного рентгенівського зображення з видимим зображенням, підготовка висновків за результатами дослідження.

Отримані результати досліджень стали вагомим доказом при ідентифікації та атрибуції артефактів, як приклад, меч із княжого поховання на території Десятинної церкви в м. Києві. В тих випадках, коли об'єкт зовні не має чітких контурів та форм рентгенівське зображення візуалізує фізичний стан предмета. Це наглядно підтверджують результати рентгенографічного дослідження сумочки-ташки, що походить із відомого поховання знатного вікінга знайденого біля с. Шестовіца Чернігівської області. Проаналізувавши рентгенівське зображення сумочки-ташки виявлено:

1. Конттури металевої частини сумочки, що має вигляд видовженої пластини (в горі ширше, до низу звужується). Крім того, на пластині виявлена орнаментика. Власне пластина має пошкодження у вигляді тріщин, надломів та окремих від'єднаних часточок, що розташовані поряд. На пластині спостерігаються отвори для кріплення до основи.
2. Металеві елементи кріплення у вигляді кнопок в кількості 6 шт.
3. Металевий предмет без чітких контурів, розташований над пластиною має більшу рентгенографічну щільність.

Рентгенографічне дослідження меча «Святослава», що віднайдений в старому руслі Дніпра північної частини острова Хортиця, окрім визначення стану збереження артефакту було виявлено вздовж центральної осі клинка підписне клеймо і подібних прикладів безліч. Отримані результати рентгенографічних досліджень археологічних знахідок з

використанням методологічної бази дають можливість не тільки виявити стан збереження об'єкта та виявити причини його деструкції, але дозволяє детально та об'єктивно визначити особливості технології виготовлення. Крім того, накопичений аналітичний матеріал є додатковою інформацією для подальшого дослідження матеріальної культури минулих поколінь.

К вопросу об ингумациях со скорченным положением костяка на могильниках черняховской культуры днепро-днецкой лесостепи

Руснак Василий

ХНУ имени В. Н. Каразина

wasja-rusyns@mail.ru

«Скорченным» называется погребение, костяк в котором находится на боку, спине или животе и нижние конечности которого согнуты в тазобедренных и коленных суставах. При этом, условный угол, образованный бедренными и берцовыми костями, у «скорченного погребения» должен быть приблизительно равным или меньше прямого.

На сегодняшний день отсутствуют работы, которые были бы, специально посвящены скорченным погребениям на могильниках черняховской культуры. Вопрос их генезиса только весьма бегло рассматривался в работах Э. А. Рикмана, О. А. Гей, Б. В. Магомедова, Г. Ф. Никитиной, однако в них не решена проблема места этой группы в черняховской погребальной традиции. Безусловно, исследование скорченных погребений, как на локальном уровне, так и на микроуровне является довольно актуальной задачей, решению которой в последнее время способствует значительное расширение источниковой базы. В частности, обратиться к этой проблеме заставляет исследованное недавно на могильнике Войтенки погребение 118. Это погребение, расположенное в северо-западной части могильника, имело погребальную яму подпрямоугольной формы, скелет в которой залегал в скорченном положении (нижние конечности согнуты в коленях) на левом боку. Возле черепа располагалась жертвенная пища. Инвентарь погребения включал в себя две бронзовых фибулы «воинского» типа и два гончарных сосуда (горшок и миска закрытого типа).

Вместе с описанным погребением, на территории Днепровского лесостепного Левобережья насчитывается всего десять ингумаций, имеющих скорченное положение костяка. Их анализ показал, что большинство из них – 70% – залегали в слое чернозема, тогда как только 20% погребений находилось в предматериковом слое и 10% в материковом. Все погребения имели северную ориентировку с небольшим отклонением к западу или востоку. При этом инвентарь, как правило, не отличался разнообразием (детали одежды и сосуды). Интересно, что сосуды, как правило в количестве одного-двух (горшок и миска), в основном (за исключением погребения 7 могильника Жовнино (ур. Пристань) размещались возле головы. Остатки жертвенной пищи отмечены только у погребения 118 могильника Войтенки 1. Важно отметить, что местоположение скорченных погребений на могильниках не имеет определенных закономерностей.

Таким образом, среди скорченных погребений Днепровского лесостепного Левобережья погребение 118 из Войтенков выделяется по ряду признаков. Во-первых, слоем залегания (находилось в материковом слое, что, в частности, дало возможность определить форму, размеры и конструкцию погребальной ямы); во-вторых, положением костяка (костяк залегал на левом боку, в то время как костяки практически во всех других скорченных погребениях находились правом боку); в-третьих, наличием остатков жертвенной пищи и поминальной тризны. Такие существенные отличия могут объясняться как индивидуальным случаем, так и отображать новую, еще не известную традицию «скорченных погребений» черняховской культуры.

Лепная посуда второй половины VI – начала V вв. до н. э. с Бельского городища

Сарибекян Анаит

ХНУ им. В. Н. Каразина

anait_saribekyan@mail.ru

Первые археологические раскопки Бельского городища были проведены в 1906 г. В. О. Городцовым. Результаты этих исследований дали общее представление о памятнике. В 50 – 90-е годы прошлого века активно проводились раскопки на Восточном укреплении, где были открыты хозяйственные, жилые, культовые и производственные комплексы VI – IV вв. до н.э. На Западном укреплении в этот период, проводились лишь охранные раскопки. Были сделаны выводы о том, что Западное укрепление более раннее. Широкомасштабные работы последних лет на Западном укреплении позволили выяснить, что это укрепление значительно более раннее, чем предполагалось. Также Западное укрепление отличается от Восточного характером материальной культуры, традициями и, возможно, этническим составом населения.

В этой связи актуален вопрос о различных и сходных чертах в материальной культуре двух укреплений. Поскольку наиболее массовым археологическим материалом памятников Восточноевропейской лесостепи скифского времени является местная лепная керамика, то в данной работе сделана попытка рассмотреть эти особенности на примере керамической посуды.

Хронологические рамки работы – вторая половина VI - начало V вв. до н. э., т. е. период сосуществования Западного и Восточного укреплений.

Основным источником при изучении данной темы является лепная керамика Бельского городища, полученная в результате археологических раскопок разных лет. В данной работе использовались материалы раскопок Восточного Бельска 1959–1973 гг. и материалы раскопок Западного укрепления 2009г., хранящиеся в фондах МАЭСУ. Всего было проанализировано около двух тысяч фрагментов лепной посуды. Информация о стратиграфии раскопок, условиях обнаружения лепной посуды и сопровождающего материала содержится в научных отчетах об археологических раскопках Бельского городища, которые хранятся в архиве МАЭСУ. Керамика Бельского городища рассмотрена в работах ряда авторов: Б. А. Шрамко, И. И. Ляпушкин, Б. Н. Граков, И. Б. Шрамко.

Поскольку керамика является массовым материалом, то при освещении различных вопросов, связанных с происхождением населения давалась общая характеристика керамики отдельных раскопок, зольников, комплексов.

Первая попытка обобщить и проанализировать большое количество лепной керамики архаического периода с городища была предпринята Б. А. Шрамко в статье «Архаическая керамика Восточного укрепления Бельского городища». В этой статье автор проанализировал всю керамическую посуду с укрепления и разделил ее на типы и виды. Основой для деления керамики по хронологическому принципу стала глубина залегания того или иного фрагмента. Однако, на сегодняшний день доказано, что для Восточного укрепления вертикальная стратиграфия не применима, из-за небольшого культурного слоя. Здесь лучше использовать горизонтальную стратиграфию, т.к. населения постоянно переселялось с одного участка на другой. На данный момент на укреплении выделен ряд участков, которые можно отнести к более раннему или к более позднему времени. Однако, практически не была исследована керамика Западного укрепления. Также не были ясны хронологические рамки сосуществования двух укреплений. Каких-либо сопоставлений керамического комплекса Восточного и Западного Бельска дано не было. При написании работы были использованы следующие методы: стратиграфический, типологический, метод формально-статического анализа.

В ходе работы автор проработал керамическую посуду с обоих укреплений, определил основные типы посуды. Сравнив керамику двух укреплений, автор выделил особенные и общие черты Западного и Восточного укрепления.

Столовий посуд VIII – першої половини VII ст. до н.е. (історіографія питання)

Скаб'як Марія

ХНУ імені В. Н. Каразіна

masha.skabiak@mail.ru

Одним з важливих завдань вивчення Більського городища є вирішення питання про його виникнення та особливості розвитку протягом декількох століть. Нові матеріали, отримані при розкопках Західного укріплення, дозволили стратиграфічно виділити декілька горизонтів, з якими пов'язані житла, господарські і культові об'єкти, а також різноманітний речовий матеріал другої половини VIII – другої чверті V ст. до н.е. Це дало можливість уточнити схему формування такого складного поселеного комплексу, яким протягом багатьох століть було Більське городище. В його розвитку вчені виділяють чотири хронологічні періоди, в рамках яких відбувалося розширення територіальних меж поселення і поступове перетворення його у велике городище лісостепової Скіфії. Кераміка даного періоду (друга половина VIII – середина VII ст. до н.е.) важлива для висвітлення традицій як перших поселенців, що з'явилися в басейні середньої течії Ворскли і Псла ще в передскіфський період, так і для часу заселення вихідців із західних районів лісостепу одного із мисів (Західне укріплення) на лівому березі річки Суха Грунь (басейн Псла). Стратиграфічно цей етап представлений горизонтом А (зольник 5, 19). Кераміка скіфського часу має важливе місце в дослідженнях з археології. Як нам відомо, в XIX – XX століттях проводились археологічно-краєзнавчі описи, та на жаль в них було мало інформації про кераміку. Більське городище вперше почало розкопуватись в 1906 році В. О. Городцовим. Після значної часової перерви розкопки були поновлені в 1958р. сумісною експедицією Харківського (Б. А. Шрамко) і Московського університетів (Б. М. Граков). Починаючи з чого часу, розкопки почали проводитись планово. Закономірним наслідком таких досліджень стає процес інтерпретації знайденої кераміки, її класифікації, хронології, дослідження технологій виготовлення. Для комплексної обробки матеріалів враховували наукові праці попередніх дослідників, а саме Б. А.Шрамка, Б. М.Гракова, Г. Т.Ковпаненко, А. О.Моруженко, В. П.Андрієнко, І. Б.Шрамко, С. А. Заднікова та археологів сумісної україно-німецької експедиції ІА НАН України. В ряді праць дослідників розглядаються питання класифікації посуду городища, але в останні десятиліття у зв'язку з активними археологічними дослідженнями здобуто значний масив артефактів, які потребують подальшого опрацювання.

Таким чином, можна зробити висновок, що під час археологічних досліджень важливою категорією знахідок є столовий посуд. Вивчення його, як історичного джерела є важливим чинником для розв'язання багатьох питань, що стосуються закономірностей розвитку стародавнього керамічного виробництва, а також вирішення проблем походження населення, яке з'явилося в басейні Ворскли та Псла у VIII ст. до н.е.

Житла слов'ян IX-XIII ст. Верхнього та Середнього Подністер'я: історіографія

Федевич Василь

Львівський національний університет ім. І. Франка

vasyl.fedevych@gmail.com

Перші зацікавлення до вивчення слов'янського житла IX-XIII ст. Верхнього та Середнього Подністер'я з'явились ще у XIX ст., проте дослідники зіштовхнулись із проблемами, які ставали перешкодою у вивченні даного питання. Через брак як писемних, так і археологічних джерел дослідження слов'янських житлових споруд розвивались на перших порах завдяки етнографічним даним. Серед них варто виділити теорії М. Сумцова та А. Харузіна (вважали, що житло розвивалось від землянки до кліті з вогнищем, а потім до однокамерної хати); Д. Зеленіна (висловив думку про обов'язкову наявність печі в одному з кутів споруди), а також В. Петрова (вважав, що всі форми жител пов'язані із стадіальним розвитком та відображають лише певний соціально-економічний етап). Ці перші розробки значною мірою мали гіпотетичний характер та засновувалися на несистематизованій методиці, проте саме вони вперше зуміли сформулювати актуальні проблеми слов'янського житла. І вже у післявоєнний період завдяки широкомасштабним археологічним дослідженням й вдосконаленню методики стало можливим накопичення масового матеріалу, що зробило археологічні матеріали основним джерелом вивчення слов'янського житла. У середині – другій половині XX ст. завдяки наполегливій роботі археологів у досліджуваному нами регіоні виявлено та досліджено чимало жител, розроблено та впроваджено нові підходи до польових досліджень, запроваджено нову методику досліджень, висунуто масу теорій про хронологію, еволюцію планування, конструктивну особливість та реконструкцію житла.

В середині 1950-х рр. М. Каргер одним із перших почав розробляти гіпотезу про еволюцію житла Верхнього Подністер'я наприкінці XI ст. від заглибленої споруди до наземної: дослідник вважав, що житлові споруди Галицької землі в XI-XIII ст. представляють подальший розвиток східнослов'янських дерево-глиняних заглиблених жител VIII-XI ст., тим самим показавши неперервний процес еволюції житлових споруд слов'ян. П. Раппопорт підтримав гіпотезу М. Каргера і звернув увагу на зміну планувальної схеми житла в XI ст.; розвинув тезу А. Харузіна про еволюцію східнослов'янського житла. Першу спробу узагальнити весь матеріал щодо житлового будівництва IX-XIII ст. досліджуваної території здійснив у 1975 р. П. Раппопорт («Древнерусское жилище»). Головна увага дослідника зосереджена на рештках жител, зафіксованих у ході археологічних досліджень. Масовий матеріал у поєднанні з типологічними розробками автора дав змогу здійснити глибокий аналіз конструктивних особливостей житлових будівель, визначити основні шляхи їх розвитку. Деякі тези монографії П. Раппопорта варто розглянути в призмі рецензії Г. Борисевича: він висловлює зауваження щодо термінології, яка була сформульована дослідником при реконструкції жител – вперше звертається увага на неоднозначність трактування терміна «пів землянка», «землянка», «наземне житло». Протягом останніх десятиліть з'явилися праці І. Возного, О. Корчинського, Я. Погоральського, С. Маярчака та ін., які збагатили наші знання про житлові споруди Верхнього та Середнього Подністер'я IX-XIII ст., проте, на жаль, у більшості з них житла не стали предметом дослідження і вивчені дуже поверхнево. Усі вони ознаменували новий етап дослідницького процесу – етап узагальнення матеріалів, які були нагромаджені протягом десятиліть.

На сучасному етапі досліджень перед археологами стоять дещо інші завдання, ніж на попередньому. Завдяки новітнім методам досліджень – методу структурного аналізу, який розглядає суспільство як цілісну систему – можна вивчати житло в контексті соціальної історії, що дасть змогу простежити динаміку господарської діяльності та соціального устрою. Одну із перших спроб так дослідити житло здійснив М. Филипчук у своїй монографії «Слов'янські поселення VIII-X ст. в українському Прикарпатті».

Отже, огляд історіографії у галузі вивчення слов'янського житла IX-XIII ст. Верхнього та Середнього Подністер'я вказує, що в ній залишається ще багато запитань та проблем, які завдяки новітній методології найближчим часом повинні бути вирішеними.

